

Mõne taimenimetuse kirjutamine ja käänamine

Sirje Mäearu

Pune

Viimastel aastakümnetel on Itaalia köök eestlaste hulgas üha rohkem sõpru võitnud. Pitsade ja makaronitoitude valmistamisel on asendamatu maitsetaim *Origanum vulgare*. Inglise keele eeskujul kasutatakse selle eesti vastena sageli nimetusi *oregano* või *oregaano*, ometigi on sel taimel oma, eestikeelne nimetus juba ammu ajast olemas. See on *pune*.

Eesti kirjakeeles on sõna *pune* pikka aega olnud tavaks käänata *ase*-tüübi järgi. Oluline on omastava vorm *puneme* (nagu *aseme*), sest selle põhjal moodustatakse kõik ainsuse vormid alates sissetlevast: *punemesse*, *punemes*, *punemest*, *punemele*, *punemel*, *punemelt* jne. Seesugusel käänamisel paistab olevat pikk traditsioon: peale sõnaraamatute, nt „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ (II köide 1930), „Väike õigekeelsuse sõnaraamat“ (1953) jj õigekeelsussõnaraamatud, Andrus Saareste „Eesti keele mõisteline sõnaraamat“ (1958–63), esitab *me*-lisi vorme ka botaanikakirjandus, vt nt J. Tammeorg, O. Kook, G. Vilbaste „Eesti NSV ravimtaimed“ (nt 2. trükk 1972; 5. trükk 1984), K. Eichwald, A. Kalda, E. Kukk, V. Masing, E. Parmasto, H. Trass „Botaanika II“ (1970). Rahvalikus kasutuses on levinud *kõne*-tüübi järgi käänamine, vt nt Gustav Vilbaste „Eesti taimenimetused“ (1993).

Kui mõne haruldase käänamisega sõna kasutus sageneb, kipub käänamine selle mõjul lihtsustuma. *pune*-sõna puhul ongi näha, et paljud käänavad seda nagu *kõnet*: omastav *pune* (nagu *kõne*) ning selle põhjal *punesse*, *punes*, *punest*, *punele*, *punel*, *punelt* jne. *kõne*-tüübi järgi käänamine kajastub ka ühes Tallinna tänavanimes: *Pune tee* (Pirital).

ÕS 2013 koostamise ajal arutasid *pune*-sõna käänamist nii keelekorraldajad kui ka botaanikud. Mõlemad olid seda meelt, et senise *ase*-eeskujulise käänamise kõrval möönda ka *kõne*-tüübi järgi käänamist. Nii on rööpkäänamise andnud ka ÕS 2013.

Seega on nüüd võimalik valida, kuidas seda taimenimetust käänata: *puneme* = *pune looduslik levila*; *punemest* = *punest saab valmistada ka teed*; *puista üle kuivatatud punemega* = *punega*. Ka liitsõnus, kus täiendsõna on omastava käände kujuline, saab vormiks olla nii *puneme* kui ka *pune*: *punemetee* = *punetee*, *punemeürt* = *puneürt*.

Olgu öeldud, et homonüümset sõna *pune* 'punutava nõõri keere; keeratud nõõr' käänatakse endiselt üksnes *ase*-tüübi järgi.

Lemmalts

Taime *Impatiens* puhul on probleemiks olnud eestikeelse nime-tuse kuju ja käänamine. Käibel on olnud kaks varianti: *lemmalts* ja *lemm-malts* (või ilma loetavussidekriipsuta *lemmmalts*). Nime tekkest on kirjutanud Gustav Vilbaste oma rahvapäraste taimenimede raamatus¹: „*Lemm-malts* esineb esimest korda Wiedemannil² (1869). Nimi on tekkinud nähtavasti sellest, et selle „maltsa“ viljad *lemmeldavad*, kui nad on paisanud välja seemned.“

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ (1925–1937) esitab sõna *lemmalts*, mis on märgitud liitsõnaks (lem|malts) ja mille esimene *m* III-välteliseks. Liitsõnalisus ja/või III välde on järgmistest ÕS-dest kadunud, vt nt „Väike õigekeelsuse sõnaraamat“ (1953) ja ÕS 1960, kus *lemmalts* on antud II-välteliseks. ÕS 1976 annab kaks kuju: *lemmalts* ja *lemm-malts*.

Enne 2013. aasta ÕSi ilmumist arutasid keelekorraldajad sõna kuju ja käänamist botaanika terminoloogia komisjoniga

¹ G. Vilbaste, Eesti taimenimetused. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 20 (67). Tallinn, 1993, lk 370.

² F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Peterburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1869.

ning leppisid kokku, et eeliskuju on *lemmmalts*, sünonüümina käibib *lemmalts*. Kuna liitsõna piiril on kolm ühesugust häälikut, võib lisada loetavussidekriipsu: *lemm-malts*. Liitsõna tuleb käänata nagu sõna *malts*: omastav *maltsa* (II v), osastav *maltsa* (III v). Seega käändub *lemmmalts* nagu samasuguse ehitusega *malts*-liitsõna (nt *aedmalts*, *randmalts*): ains om *lemmmaltsa* ja os *lemmmaltsa*; mitm om *lemmmaltsade* ja os *lemmmaltsu* ehk *lemmmaltsasid*. Kui sõna kuju on *lemmalts*, on see II vältes ja käändub nagu *kõrvits*: ains om *kõrvitsa* – *lemmaltsa* (II v) ja os *kõrvitsat* – *lemmaltsat* (II v), mitm om *kõrvitsate* – *lemmaltsate* ja os *kõrvitsaid* – *lemmaltsaid*.

Ussilakk

Taimenimetuse *ussilakk* käänamine oli pikka aega *u*-line: omastav *ussilaku* (*lakk* on seotud lakkumisega³, vrd nt *lakukivi*). Kuna botaanikas on levinud ka *a*-line käänamine, leppisid botaanikud ja keelekorraldajad ÕS 2013 ilmumise eel kokku mõõnda sõnal *ussilakk* kaht moodi käänamist: 1) ains om *ussilaku*, os *ussilakku*; mitm nim *ussilakud*, om *ussilakkude*, os *ussilakke* ja *ussilakkusid*; 2) ains om *ussilaka*, os *ussilakka*; mitm nim *ussilakad*, om *ussilakkade*, os *ussilakku* ja *ussilakkasid*.

On veel teisigi liitsõnalisi taimenimetusi, mille põhisõna esineb iseseisvalt harva või ei esinegi ning mille käänamine võib raskusi põhjustada. Sellised on näiteks alljärgnevad.

aedruut: ains om *aedruudi* (mitte: *-ruudu*), os *aedruuti*; mitm nim *aedruudid*, om *aedruutide*, os *aedruute* ja *aedruutisid*
igihali: *igihalja* (II v; mitte: *-hali*), *igihalja* (III v); *igihaljad* (II v), *igihaljade* (III v), *igihalju* ja *igihaljasid* (samamoodi käänduvad ka **talihali** ja **lõunahali**)⁴

³ G. Vilbaste, Eesti taimenimetused, lk 461: „On kirjutatud ka *ussilakud*, andes nõnda sellele 'ussi poolt lakutava marja' mõiste.“

⁴ Vrd omadussõna *igihaljas* (operett): ains om *igihalja* (III v), os *igihaljast*; mitm nim *igihaljad* (III v), om *igihaljaste*, os *igihaljaid*.

kanakoole: *kanakoolme* (mitte: *-koole*), *kanakoolet*; *kanakoolmed*, *kanakoolmete*, *kanakoolmeid*
käokann: *käokanni* (II v; mitte: *-kannu*⁵), *käokanni* (III v); *käokannid*, *käokannide*, *käokanne* ja *käokannisid* (samamoodi käänduvad nt **alpikann** ja **kuldkann**)
unilook: *unilooga* (mitte: *-loogi*), *unilooka*; *uniloogad*, *unilookade*, *unilooki* ja *unilookasid*

Oma Keel 2010, nr 1 (osa „Pune“)

⁵ Tallinnas Piritall on *Merikanni* tee ja *Käokannu* tee (p.o *Käokanni* tee).